

Вячеслав Корнієнко

ЕПІЗОД З ІСТОРІЇ ШЛЮБНИХ ВІДНОСИН У СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ УКРАЇНІ: РОЗЛУЧЕННЯ В СВІТЛІ ЕПІГРАФІКИ СОФІЇ КИЇВСЬКОЇ

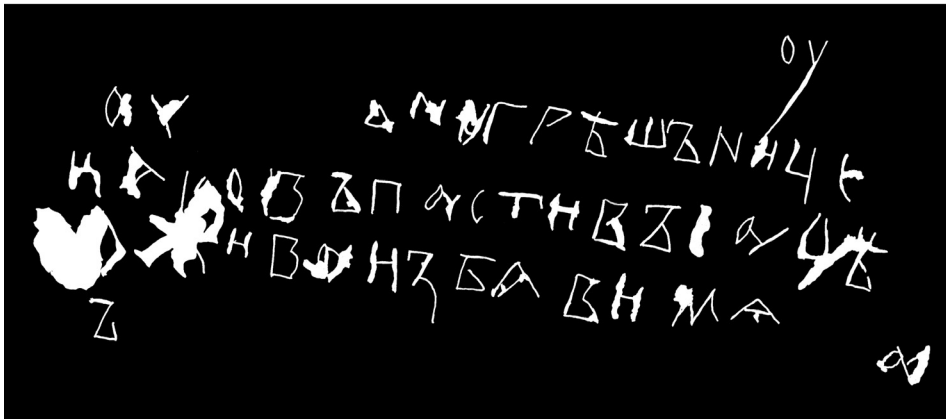
Для дослідження історії суспільно-правових відносин у часи середньовічної України вченими головна увага природно приділялася та приділяється студіюванню збірників візантійських та руських правових норм, на що спираються основні уявлення про тогочасні правовідносини. Не заперечуючи в цілому такому підходу та приймаючи результати цих студій, варто зауважити, що для вивчення безпосереднього втілення кодифікованих правових норм тогочасного законодавства у повсякденне життя середньовічної людини не менш важливим є залучення якомога ширшого кола відомостей, у яких прямо чи опосередковано відобразилось практичне застосування цих норм для вирішення тих чи інших суспільних питань. З-поміж таких джерел доволі інформативними є пам'ятки середньовічної епіграфіки, вивчення яких дозволило отримати додаткові відомості щодо особливостей укладання угод про купівлю-продаж землі¹, щодо рішень судових інстанцій при князівській адміністрації², а також щодо обставин розірвання шлюбу середньовічних мешканців Києва Якова та Анни, що відбилось у тексті графіті з Софії Київської, публікації якого присвячене це повідомлення.

Чотирирядкове графіті виявлене на південних хорах Софійського собору, у лівому куті фрескової композиції “Жертвоприношення Авраама”, на висоті приблизно 134 см від рівня плитчастої підлоги XI ст., тобто, воно було виконане невисокою людиною, що стояла на повний зріст. І хоча текст знаходиться у куті, між стіною та лопаткою, напис має відносно великі літери, тож він був добре помітний на фресці тим, хто перебував на хорах. Складові

¹ А. Л. Никитин, *Основания русской истории: Мифологеми и факты* (Москва, АГРАФ 2001) 389–404; див. також: В. В. Корнієнко, *Корпус графіті Софії Київської (XI – початок XVIII ст.)* (К. 2018), ч. VIII: Південні внутрішня та зовнішня галереї 414–416.

² В. В. Корнієнко, ‘Документи канцелярії галицького князя Мстислава Мстиславовича на стінах церкви Святого Пантелеймона’ (2017) 2 *Галич. Збірник наукових праць* 86–104.

графіті прорізані доволі незграбно, лінії часто нерівні, мали місце зриви різця, внаслідок чого букви отримали додаткові зайві штрихи; не завжди авторіві вдавалось правильно замкнути частини окремих літер, особливо петель зі щоглою. Тим не менше, спостерігається його прагнення використовувати стандартні для тогочасних епіграфічних пам'яток форми написання літер, таких як *v* із переломом з петлями, що не торкаються щогли, Δ -подібної *d*, прямолінійної *p* з петлею кутом вгору, злитих повних *o* та *u* в диграфі. Ці палеографічні ознаки спільно з іншими формами написання літер, що мають ширші хронологічні межі, дозволяють окреслити ймовірний час виконання графіті у межах другої чверті XII – початку XIII ст.

У кількох місцях фресковий тиньк у місці розташування графіті пошкоджений вибоями, що знищили три літери наприкінці третього рядка та одну наприкінці четвертого, окремі букви теж отримали пошкодження, проте

в цілому можуть бути ідентифіковані за контурами та збереженими складовими. Отже, наявний на стіні напис виглядає так:

АНОУГРЪШЪНИЦЕ
ИАКОВЪПОУСТИВЪСОУДЪ
ЛЖИВОИЗБАВИМА---ОУ
-Ъ

З розбивкою на слова та відновленням втрачених фрагментів текст може бути представлений таким чином:

Аноу, гръшнице Иаковъ, поусти въ соудъ лживо. Избави ма, [Г(оспод)и, м]оу[с]ъ.

Побудова тексту дозволяє встановити, що його виконано третьою особою, добре ознайомленою з особливостями процесу розірвання шлюбу між Анною та Яковом, що передано за допомогою дієслова поустити з уточненням лживо. Таким чином автор викрив підступність Якова, звернувшись саме до нього – гръшнице Иаковъ. Прикметна заміна в кличному відмінку слова гръшнице³ літери ч на ц дозволяє вбачати в авторові вихідця з північних князівств Руси-України з притаманним для їх мешканців “цоканням”⁴. Форма кличного відмінку – Иаковъ замість очікуваного Иакове, може бути пояснена узгодженням з формою аориста третьої особи однини дієслова – поусти. Зважаючи на вищенаведене, сучасною українською мовою напис варто перекладати таким чином:

*З Анною, грішнице Якове, ти розлучився у суді брехливо. Збав мене,
Господи, від мук.*

На жаль, автор не вказав, що саме стало причиною розлучення. Практика середньовічного руського права передбачала кілька можливих причин для розірвання шлюбу, від подружньої невірності жінки до її співучасті у пограбуванні чоловіка чи навіть у підготовці замаху на його життя⁵. В усіх цих випадках Яків міг брехливо звинуватити Анну, підкупивши або домовившись

³ Приклади подібного звертання див., напр., у графіті № 204 на фресці з образом св. Онуфрія у Софії Київській, що хронологічно близьке до напису на хорах: Андрониче (В. В. Корнієнко, *Корпус графіті Софії Київської*, с. 440).

⁴ А. А. Зализняк, *Древненовгородский диалект* (Москва, Языки русской культуры 1995) 34.

⁵ Див.: А. И. Загоровский, *О разводе по русскому праву* (Х., тип. М. Ф. Зильберберга 1884) 88–200; С. В. Юшков, *Общественно-политический строй и право Киевского государства* (Москва, Гос. изд-во юридической литературы 1949) 444–446; Я. Н. Щапов, ‘Брак и семья в древней Руси’ (1970) 10 *Вопросы истории* 218; В. І. Озель, ‘Правове регулювання припинення шлюбу в Київській Русі’ (2014) 15–2 *Право і суспільство* 100–104 та ін.

зі свідками, які й “підтвердили” її “злочин”. Про все це знав автор графіті, однак, мабуть, не мав змоги викрити в інший спосіб підступність Якова по відношенню до Анни та довести її невинуватість, аніж видряпати напис на фресці. Не виключено, що він був одним з тих самих “свідків”, тож акція виконання графіті мала у такому разі не тільки засвідчити факт неправомірності розірвання шлюбу, але й була для автора сподіванням позбутись докорів сумління (моукъ) через викриття нещирості Якова бодай у такий спосіб. За подібного тлумачення графіті логічним буде розглядати саме як напис-покаяння цього невідомого автора. Ми не можемо визначити, чи вплинуло якимось чином таке “оголошення” на стіні собору про безпідставність розірвання шлюбу між Яковом та Анною на їх подальшу долю, проте однозначно можна ствердити, що автор таки привернув увагу відвідувачів храму, а дії Якова викликали їхній осуд, адже над словами *грьшънице* та *Иаковъ* іншими авторами були прокреслені вигуки *о, ах*.

Таким чином, сучасні дослідження софійської епіграфіки додали ще один цікавий штрих до картини особливостей шлюбних відносин у середньовічній Україні.